

Вивек Чибер

АЗБУКА НА КАПИТАЛИЗМА

София, 2019

Originally published in English under the title:

Vivek Chibber

THE ABCs OF CAPITALISM

Copyright © Catalyst, 2019

All rights reserved.

© Издателство „Изток-Запад“, 2019

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Мадлен Николова, превод, 2019

© Марио Йорданов, оформление на корицата, 2019

ISBN 978-619-01-0505-3

ВиВек Чибер

АЗБУКА НА КАПИТАЛИЗМА

ДА РАЗБЕРЕМ КАПИТАЛИЗМА
КАПИТАЛИЗМЪТ И ДЪРЖАВАТА
КАПИТАЛИЗМЪТ И КЛАСОВАТА БОРБА

Превод от английски
Маглен Николова

Редактори
Огнян Касабов, Георги Медаров

Колектив за обществени интервенции (КОИ) е независим център за политически изследвания и социални политики, утвърждаващи ценностите на солидарността, социалната справедливост и демокрацията.

www.novilevi.org

www.koibooks.novilevi.org

КОЛЕКТИВ ЗА
ОБЩЕСТВЕНИ
ИНТЕРВЕНЦИИ

Това съвместно издание на Изток-Запад и КОИ е осъществено в партньорство с американското списание *Каталист*.

www.catalyst-journal.com

Съдържание

Предговор.....	7
----------------	---

Част 1

ДА РАЗБЕРЕМ КАПИТАЛИЗМА / 11

Въведение	11
Що е то е капитализъм?	18
Всичко се върти около печалбите	23
Натискът на конкуренцията.....	26
Принудата да се намалят разходите	28
Разпределение на приходите.....	32
Икономическа несигурност.....	36
Темпо и продължителност на работата.....	40
Проблемът е в правилата.....	44
Промяна на правилата	46

Част 2

КАПИТАЛИЗМЪТ И ДЪРЖАВАТА / 51

Въведение	51
Неутрална държава?	53
Пристрастната държава.....	55
Капитализмът подкопава демокрацията.....	57
Истинската власт е в икономиката	75
Откъде идват реформите?.....	75
Заклучение.....	86

Част 3

КАПИТАЛИЗМЪТ И КЛАСОВАТА БОРБА / 91

Въведение	91
Защо работническата класа?	93
Защо е налице интерес от социална промяна?	94
От съпротива към трансформация.....	104
Индивидуална срещу колективна съпротива.....	106
Пречките пред колективната съпротива.....	110
Изковаване на солидарност.....	114
Класова политика и социална справедливост.....	121

Предговор

Георги Медаров, Огнян Касабов

Преди 30 години, след 10 ноември 1989 г., у нас изгряха огромни надежди за бъдещето, открило се пред страната ни и Източна Европа. Днес обаче мнозинството хора – в България, но не само тук – гледат с носталгия към миналото и с цинизъм към настоящето.

Причината за това са огромните, дълбоки социални проблеми – дори кризи, – съпътствали последните три десетилетия. Колкото и остро да ги изпитва всеки един от нас, тяхното естество остава до голяма степен скрито заради нещо важно, но останало недоизказано.

Водещите анализатори у нас често ни препоръчват т.нар. преход като преход към „демокрация“ – към възможността за реално управление от и за гражданите след социалистическата диктатура в Народна република България, която била народна само на думи.

Но на заден план остава преходът към нов тип икономическа система. Твърде много експерти, обществени учени и политици все още се опитват да заобиколят въпроса за връзката между капитализма и социалната несправедливост.

И наистина, в България самата дума капитализъм все още е своеобразно табу. Днешните проблеми на страната ни уж са резултат от тежкото наследство на социализма,

продукт на балканския ни манталитет или пъклен план на чужди сили („Русия“, „Сорос“), разклащащи стабилността и отклонявайки страната от нейния „европейски“ или „традиционен“ път, според предпочитанията.

Изумително е колко ограничено е разбирането за капитализма в днешна България, при условие че това е икономическата и политическа система с решаващо значение за нашия живот.

Книгата, която държите в ръцете си, може да помогне да се отърсим от тези заблуди. И да се изправим лице в лице с реалните проблеми. Те са неизбежно произвеждани от капитализма във всичките му форми и разновидности, а не просто от „постсоциалистическия“, „балканския“ или „олигархичния“.

Вивек Чибер, професор по социология в Нюйоркския университет (NYU), представя точен, достъпен и ясен анализ на проблемите, съпътстващи всяка капиталистическа икономика. Примерите в книгата му са от Съединените щати, но лесно можем да открием българските им аналози.

Сравнението на двете страни извежда на преден план несъстоятелността на илюзиите, че тревогите ни имат свой, типично български характер. Ако капитализмът работи толкова зле, толкова несправедливо в най-развитата капиталистическа страна в света, то какво да кажем за останалите?

Капиталистите и работниците имат съвсем различни, дори противоположни интереси. Системата произвежда несметно, постоянно нарастващо богатство, но и ужасна нищета. Работниците – а това е огромното мнозинство от нас – могат да получат своя справедлив дял, само ако действат заедно и организирано.

Екипният дух в една фирма и националното единство на една държава могат да бъдат подвеждащи. Те често крият желанието на властимащите (съответно мениджърите, политиците) да привлекат подчинените (служителите, народа) на своя страна.

Още по-фалшиво е уравниването на пазарно общество и демокрация. На свободния пазар всеки свободно купува политики, които правят закони в негова полза. В подобни обстоятелства корупцията съществува само относително. Когато върховната власт са парите, „върховенството на закона“ може само отчасти да въздаде справедливост. А твърде често то на практика защитава едрите собственици, вместо обикновените хора. Същото се отнася и за другите институции на либералната държава.

Капитализмът винаги е олигархия. Казано другояче – властват малцината чорбаджии. Това положение се бетонира през последните три десетилетия. С разрушаването на социалистическите държави на Изток и продължаващото подкопаване на социалните държави на Запад на преден план излиза класовата борба, която икономическите елити водят срещу работещите хора.

Властта все повече се консолидира в митичния 1%, контролиращ повече от половината от световното богатство. Но народът може да вземе нещата в свои ръце – ако се организира. Само когато обикновените хора упражняват систематичен натиск и държат под контрол властимащите – само тогава става възможна истинската демокрация.

Настоящата книга представя основите на тези реалности.

Част 1

Да разберем капитализма

Въведение

В началото на 2015 г. социологическата агенция „Галъп“ пита американците кой е най-належащият проблем в САЩ. Победителят? Групата „икономически проблеми“ съставлява 38% от отговорите, изпреварвайки с двойно по-висок резултат всички останали. Ако добавим притесненията, свързани със здравеопазването (10%), образованието (7%) и бедността/безработицата (4%), то темите около икономическото благосъстояние са най-голямата тревога за 60% от анкетираните.¹ Няколко седмици по-късно неправителствената организация „Пю Чаритабъл Тръст“ пита американците за тяхното усещане за финансова сигурност. Резултатите показват, че 50% от анкетираните изпитват остро чувство на несигурност за финансовото си положение. Цели 71% твърдят, че не могат да плащат сметките си, а 70% казват, че нямат достатъчно спестявания, за да се пенсионират. Усещането за несигурност за бъдещето тежи толкова

¹ „Most Important Problem,“ посетен на 7 март 2015 г., <http://www.gallup.com/poll/1675/most-important-problem.aspx>.

много на американците, че 92% – фрапиращо висок дял – твърдят, че биха се отказали от икономическата си мобилност в замяна на икономическа сигурност. Причината не е, че респондентите не искат мобилност – те по-скоро смятат своето положение за толкова несигурно, че биха се отказали от бъдещи икономически придобивки, само за да придобият усещане за стабилност тук и сега.²

Нещата не са толкова зле за всички. Всъщност за хората на върха на американското общество животът никога не е бил по-добър. За най-богатите семейства в Америка последните четирийсет години са нещо като непрестанен купон. Въпреки че за мнозинството доходите са в застой, най-богатите 10% станаха още по-богати и добре охранени. В САЩ 88% от растежа на личното богатство между 1983 и 2016 г. отива в ръцете на тази група, докато до останалите 80% не достига *нищо*. Ако разгледаме ръста на доходите, то 83% от увеличението им от 1982 г. насам отива за горните 10%, докато долните 80% получават само 8% от общия ръст.³ И въпреки че икономиката расте и става все по-ефективна от 1980 г. насам, почти всички преки ползи са за онези, които *вече* са богати.

Всеки почтен човек ще се съгласи, че има нещо фундаментално сбъркано в тази ситуация. Как е възможно в едно общество с огромни ресурси и богатство една тънка прослойка от населението на върха да има всичко, а милиони хора да мислят, че животът им е всекидневна мелачка, борба само да свържат двата края?

Водещите медии и дежурни коментатори предлагат различни обяснения, които обикновено попадат в две групи.

² Pew Charitable Trust, *Americans Financial Stability – Perception and Reality*, март 2015.

³ Edward Wolff, „Household Wealth Trends in the United States, 1962 to 2016: Has Middle Class Wealth Recovered?“ NBER Working Paper, ноември 2017, <http://www.nber.org/papers/w24085>.

Първото обяснение се съсредоточава върху индивидите. Пример за това е твърдението на републиканския кандидат Хърман Кейн по време на кампания за първичните избори през 2012 г.: „Ако нямаш работа и не си богат, обвинявай себе си!“⁴ Кейн има предвид, че единственото нещо, което стои между теб и достойния живот, е твоята готовност да работиш здраво. Ако си беден, заседнал си на кофти работа или си просто безработен, това е защото не искаш да положиш усилия, за да успееш. Явно или отказваш да отделиш достатъчно време, или отказваш да приемеш заплатата и работното време, които работата предполага. Или си твърде мързелив, или твърде претенциозен. Но ако това е така, разбира се, че трябва да обвиняваш единствено себе си.

Второто обяснение хвърля вината върху държавата. Идеята е, че социалните проблеми се появяват, защото държавата постоянно се намесва в пазара, пречейки му да функционира както трябва. Но ако бъде оставен на мира, пазарът е справедлив и максимално ефективен. Ако хората *искат* да работят, те ще си намерят работа; ако имат специални умения, пазарът ще ги разпознае и ще ги възнагради; ако имат идея, която може да прави пари, банките ще им дадат заем, за да започнат своя бизнес и да станат богати. Пазарите, естествено, клонят към пълна заетост и възнаграждават хората според техните дарби. Проблемът е, че държавните органи не ги оставят на мира. Политиците и груповите интереси трупат регулации, които смачкват предприемаческата инициатива; дават социални помощи, които правят хората зависими; не позволяват стоките да се движат свободно през границите, и пр. Затова решението е държавата да се разкара

⁴ „Cain to Protesters: „If You Don't Have a Job and You're Not Rich, Blame Yourself,“ посетено на 6 май 2017 г., <http://thehill.com/video/campaign/185671-cain-to-protesters-if-you-dont-have-a-job-and-youre-not-rich-blame-yourself>.

от икономиката и да остави пазара да направи своя магически трик.

Общото между горните два възгледа е предпоставката, че самият капитализъм не може да бъде държан отговорен за хроничната бедност, безработица, несигурност и безнадеждност, в които са заседнали милиони. Пазарът не е капан на несигурност и безсилие, а сфера на свобода и възможности. Хората могат да избират какво да правят с живота си, как да развиват своите таланти, за кого да работят и дали въобще да работят. Това са все свободни избори. Препятствията, които пречат на хората да водят достоен живот, не са присъщи на системата, тъй като тя не е нищо повече от сбора на всички решения, които хората взимат без принуда. Ако изберат да работят, те ще бъдат възнаградени според инициативността и таланта си. Ако пък решат да не работят – е, тогава трябва да си понесат последствията. Така че, ако някои хора не извадят късмет, то това се дължи или на техните недостатъци, или на външна на капиталистическата система намеса.

Това, разбира се, е поглед отвисоко. Това е идеологията на победителите, на тези, за които системата работи фантастично. Така погледнато, ако някои са богати, то е защото са работили здравата, а не защото имат класови привилегии: техните средства отразяват уменията и талантите им, а не властта, която упражняват върху работниците си. Няма потисничество и експлоатация, само свободен избор и възможности. През последните няколко десетилетия това обяснение на човешкото нещастие не бе особено оспорвано. Твърде дълго изглеждаше сякаш хората нямат друг избор, освен да преклонят глава и да чакат, въпреки че се съмняват в начина, по който телевизията и учителите обясняват как работи обществото. Култът към пазара изглежда удавяше всеки различен глас.

Но през последните години стана ясно, че хората вече не вярват на това послание. Сякаш беше вчера, когато Марга-

рет Тачър обяви, че „няма алтернатива“ на пазарния фундаментализъм, който тя възприе и приложи на практика, но днес тази идеология се разпада. Знаците са навсякъде, но са най-видими в огромния успех на нови леви политически кандидати в атлантическите страни – кампанията на Бърни Сандърс за първичните избори на Демократическата партия през 2016 г. в САЩ, невероятният успех на Джеръми Корбин във Великобритания, събраните от Жан-Люк Меланшон 20% на първия тур на френските избори за президент, както и появата на Подемос в Испания. Друга добра новина е катастрофалният упадък на традиционните партии в центъра и вдясно, от Франция, през Испания, та до Гърция. Ако перифразираме Тачър, именно „алтернатива“ е това, което сякаш хората искат. Най-търсената дума в гугъл през 2015 г. беше „социализъм“!

Социализмът е отново на дневен ред, защото за работещите хора става все по-осезаем фактът, че проблемите, пред които са изправени, не са дело на тази или онази партия или политик, а произтичат от начина, по който самата система работи. И интуицията на милиарди хора е правилна – проблемът е *самата система* и ако ще правим нещо, за да подобрим ситуацията, то е важно да разбираме как работи тя.

Настоящият текст не е кратък и затова би било полезно да обобщим предварително неговите послания. Петте основни твърдения в него са следните:

- > Капитализмът не е просто сбор от индивиди, а от индивиди, групирани в социални класи.

Хората не присъстват на пазара като индивиди, които се конкурират при равни условия. Те са групирани в различни класи и попадат в много различни икономически условия. Основният признак, по който класите се разграничават, е дали притежават средства за производство – земя, фабрики, банки, хотели и т.н, или не. Мнозинството от хората не

разполагат с такива неща. Те могат да оцеляват единствено като работят за онези, които притежават средствата за производство, а именно капиталистите. При капитализма повечето хора са просто работници и нямат друг избор, освен да продават своята работна сила на капиталистите; капиталистите, от своя страна, продават стоките и услугите, които произвеждат, след като са наели работниците. И двете групи са принудени да продават на пазара, но нещата, които продават, са твърде различни. Това означава, че имат различни интереси.

- > Капиталистите и работниците имат съвсем различни интереси.

Капиталистите са принудени да увеличават печалбите си. Но за да успеят, те обикновено водят постоянна война със своите служители. Това, което всеки работодател трябва да постигне, е да произвежда колкото се може по-евтино и да изстиска колкото се може повече от своите работници срещу всеки долар, който им дава. Естествено, всеки работодател се опитва да държи заплатите на работниците колкото се може по-ниски и заедно с това да получава в замяна колкото се може повече труд от работниците. Но това е противно на техните желания. Докато работодателят иска да държи заплатите ниски, то работникът иска те да бъдат възможно най-високи; и докато работодателят иска да зададе възможно най-бързо темпо на работа, то работникът иска да го ограничи до разумни нива. Но тъй като работодателят е по-силната страна, работниците трябва да приемат условията, поставени от него, въпреки че това става с цената на тяхното благосъстояние.

- > Капиталистите не са мотивирани от алчност, а от натиска на пазара.

Капиталистите не ощетяват своите служители, защото са злонамерени или алчни. Тяхната мотивация произлиза от

бруталната действителност на пазарната конкуренция. Ако капиталистът не произвежда на най-ниската цена, той знае, че ще загуби клиенти и че ако това продължи, фирмата му ще започне да губи пари. Затова той трябва да държи продажната цена възможно най-ниска. Ако иска да намали продажната цена, той трябва да намали *разходите си*, иначе няма да изкара никакви пари. Следователно той се опитва да плаща възможно най-малко за машините и суровините, които купува, както и за заплатите на работниците си. Така всеки капиталист постоянно се опитва да получи възможно най-много срещу всеки долар, който харчи, включително и от работниците си. *По този начин фирмата оцелява на пазара.* Няма нищо общо с алчност.

- > Системата произвежда огромно богатство, но и ужасна нищета за мнозинството хора.

Затова, въпреки че капитализмът произвежда огромни богатства, ползите от него са половинчати. Работниците щяха да са по-добре, ако всяко увеличение на производителността водеше до по-високи заплати и по-кратки работни дни. Но това не се случва на свободния пазар. Въпреки че производителността се увеличава, работодателите реагират като изискват повече усилия и по-дълги работни дни. Но също толкова важно е, че дори когато печалбите скачат, няма гаранция, че те ще потекат към служителите под формата на по-високи надници. Работодателят предпочита да запази увеличените печалби за себе си, или да се разплати с акционерите, или да инвестира наново или да ги прибере в собствения си джоб. Това означава, че дори когато икономическият пай се разраства, не е задължително работниците да печелят от това. Те може да си останат със стагниращи заплати, несигурност на работното място, дълги работни дни и влошено здраве. Ако бъде оставена на себе си, системата ще произвежда огромно богатство за някои и нищета за други.